

БИЉАНА МИШИЋ

ЕФЕМЕРНИ СПЕКТАКЛ – ПРОГЛАШЕЊЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ 1882¹

П

римена уметности као пропагандног средства у служби величања владара и преношења политичких порука, не представља новину у 19. веку. Блиска веза између политике и уметности датира још од самих почетака уметничког стваралаштва. С временом је ова веза постајала све чвршћа да би свој врхунац доживела у бароку. Синтезом свих видова уметности, а у циљу стварања снажног утиска на посматрача, барокна епоха имала је велики утицај на развој уметничких жанрова, поготово ефемерног спектакла у којем долази до снажног прожимања уметности и политичких, односно идеолошких програма. Сходно томе, кроз историју је ефемерна уметност најчешће употребљавана за пропагирање одређених политичких идеја.

ЕФЕМЕРНИ СПЕКТАКЛ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ

Развој ефемерне уметности у Кнежевини Србији временски се поклапа са стицањем државне и политичке самосталности, чиме су створени сви неопходни услови за конституисање овог жанра. Најранија појава јавних свечаности на нашим просторима везује се за верско-политичке програме карловачких митрополита. Њихово континуирано организовање у Србији може се пратити од тридесетих година 19. па све до првих деценија 20. века, када оне попримају династичко-политички карактер. Пун замах јавне свечаности доживљавају за време друге владавине кнезова Милоша и Михаила Обреновића.²

Јавне свечаности, које су нам данас углавном познате посредством описа у тадашњој штампи, а ређе преко сачуваних цртежа или фотографија, представљају у својој основи поуздано средство прослављања владара и династије. Хуманизацијом владареве личности и успостављањем приснијег односа са поданицима током свечаности, ефемерни спектакли су били поуздан пут у

учвршћивању позиција и подстицању популарности владајуће династије.³

У обнови српске државности традиција је имала важну улогу. Нововековна Србија баштинила је своју државност на идеји о обнови средњовековне српске државе и »освети Косова«, што ће постати две главне теме у формулацији политичке митологије српских владара у 19. и 20. веку. Особена историјска култура стварала је оквир за уједињење народа око заједничког наслеђа и традиције. Окретање прошлости у циљу буђења националне свести и патриотских осећања народа нарочито се испољавало у периодима када је држави претила спољна опасност. У нововековној Србији легитимност владара и династије базирала се на култу средњовековне династије Немањића, у првом реду оснивача династије Стефана Немање и првог крунисаног владара Стефана Првовенчаног. Током друге половине 19. века култу Немањића придружују се култови владара из династије Обреновић.⁴ Иако полазне основе династичке идеологије остају неизмењене за време владавине кнеза а потом краља Милана, посебно место у владарској митологији овог владара добијају култови кнеза Милоша Обреновића и Стефана Првовенчаног, чиме је потврђиван легитимитет новог српског краља и проглашења Србије за краљевину.

Формални елементи ефемерног спектакла најчешће су попримали карактеристике епохе у којој су настајали, ослањајући се при том и даље на претходну праксу и традицију. Ступањем кнеза Милана Обреновића на власт, 1872, романтичарски интонирани спектакли, карактеристични за претходну епоху, мењају свој карактер. И поред извесног дистанцирања дворске уметности у односу на посматрача, суштина владарске идеологије остаје иста током последњих деценија века. За разлику од стилских, идејне основе ефемерног спектакла остају непромењене током читавог 19. века. Национална обележја су и даље присутна као неизоставан елемент у формулисању свих политичких и културних задатака српског народа.⁵ Други битан елемент представља истицање заслуга кнеза Милоша у осамостаљивању српског народа и државе. Личност родоначелника династије, као централно место династичке митологије утврђене за време владавине кнеза Михаила, остаје доминантна и у идејним програмима дворске уметности током периода владавине краља Милана Обреновића. Промена идејних основа наступиће тек појавом нове династије на српском престоу, 1903, због потребе стварања другачијег механизма дворске пропаганде који би обезбедио легитимитет права на власт нове династије.

О делотворности уметности у својству медијума преношења политичких порука сведоче свечаности из 1882, које су организоване у Београду и другим градовима поводом проглашења Краљевине Србије. Оне су по-

казатељ важности овог уметничког жанра у тренутку реализације крупног политичког и историјског чина, који је значао учвршћивање модерне српске државе. О организацији поменутих јавних свечаности данас највише знамо на основу описа извештача *Српских новина*, друге дневне штампе,⁶ као и из бележака многих савременика ових догађања. Милан Ђ. Милићевић,⁷ Коста Н. Христић,⁸ Никола Крстић,⁹ Вукашин Петровић,¹⁰ Феликс Каниц,¹¹ Владимир Јовановић¹² и други оставили су у својим мемоарима, путописима и дневничким белешкама важне трагове за расветљавање догађаја из осамдесетих година 19. века. Развојем фотографских и штампарских техника током друге половине века, јавне свечаности су презентоване јавности на знатно живописнији начин, примерен широј публици. Подаци који се могу пронаћи у овим описима драгоцен су документ за упознавање живота људи оног времена не само у престоници него и ван ње.

По правилу, јавне свечаности имају веома сложену форму. С обзиром на то да су током 19. века добиле важно место у програмима владарске пропаганде, њихов концепт је постао кодификован и веома прецизно одређен. Организованост извођења ефемерног спектакла подразумева употребу унапред утврђеног пута којим ће се кретати свечана поворка, поштовање главних тачака у топографији града, укључивање свих социјалних слојева у програм прославе и увежбаност извођења топовске паљбе и поздрављања владара заставама и цвећем.¹³ Свечаност проглашења краљевине у Београду чинила је само први део прославе овог политичког чина, док је његов други део било путовање краља Милана по Србији. Имајући у виду битне разлике у полазним основама тих догађаја, неопходно је извршити њихову засебну анализу, пре свега у концептуалном смислу, док у појединостима и формалним елементима анализа може бити универзална.

ИСТОРИЈСКИ ОКВИР

ПРОГЛАШЕЊА СРБИЈЕ ЗА КРАЉЕВИНУ

Након стицања независности, територијалног проширења и директнијег укључивања у међународне токове, Србија је 1882. остварила свој вековни сан да постане краљевина. Признање вишег ранга обезбедило јој је извесне предности у спољној политици и подигло углед нарочито у очима српског народа који је живео у оквирима турске и аустроугарске државе. У раздобљу од 1876. до 1882. било је два безуспешна покушаја проглашења Србије за краљевину:¹⁴ један – 1876, познат као »Делиградски догађај«,¹⁵ и други – 1878, након стицања њене независности.¹⁶

Почетком осамдесетих година 19. века долази до промене курса спољне политике Србије, коју је водила

напредњачка влада на челу са краљем Миланом. Еманципација српске државе, након вишевековне турске владавине, подразумевала је њену европеизацију. Руско покровитељство најпре је замењено европским, да би га постепено за себе присвојила суседна Аустро-Угарска. Аустрофилска политика краља Милана резултовала је склапањем трговинског уговора, успостављањем железничке везе и склапањем Тајне конвенције са Аустро-Угарском.¹⁷ Тајном конвенцијом Србија се обавезала да ће спречити политичку пропаганду против Аустрије на својој територији, укључујући Босну и Херцеговину и Новопазарски Санџак.¹⁸ У обавезама које је према Србији преузела Монархија посебно је наглашена заштита династије Обреновић и подршка у признавању краљевске титуле.

На унутрашњем плану, отворено аустрофилство кнеза Милана и владе изазвало је противљење не само опозиције већ и целокупног јавног мњења. Тадашње прилике у Србији најбоље осликава протеривање митрополита Михаила, који је био централна фигура руске пропаганде на Балкану. Под утицајем Беча и под изговором вођења активне националне политике, нарочито према Босни, митрополит је 1881. незаконито смењен.¹⁹ Тиме су погоршани, још од раније нарушени, односи између Србије и Русије.

Три важна догађаја утицала су на доношење одлуке о проглашењу краљевине: стицање независности 1878, проглашење Краљевине Румуније 1881. и склапање уговора о изградњи железнице. Осамостаљењем државе створени су услови за приступање породици европских краљевина и царевина. Први подстицаји у том правцу дошли су након уздизања Румуније у ранг краљевине, а прави повод било је банкротство Генералне уније (*La societe de l'Union Generale*), с којом је Србија склопила уговор о зајму за изградњу железнице од Београда до Врања. Афера око подмићивања министара и скупштинских посланика од стране председника овог друштва Ежена Бонтуа (Eugene Bontoux) изазвала је многа противљења у српској јавности.²⁰ Да би превазишла политичку кризу, коју је још више повећала могућност да опозиција својим изласком из Скупштине блокира њен рад, влада је била приморана да посегне за политичким средством којим би повратила пољуљани углед. Главни циљ проглашења краљевине, по мишљењу Милана Пироћанца, иницијатора ове идеје, било је буђење успаваног патриотизма, утврђивање положаја владара и јачање владе, али, исто тако, и скретање пажње јавности са њеног неуспеха у случају изградње железнице.

После кратких тајних договора у Србији је уследила дипломатска припрема код великих сила. У складу са одредбама Тајне конвенције Аустро-Угарска је подржала одлуку српске владе, у чему су је следиле остале европске

Сл. 1. Портрети краља Милана и краљице Наталије из 1882, Орао, илустрирани календар из 1882

државе, а међу њима и Русија.²¹ Законом од 22. фебруара 1882.²² Кнежевина Србија је проглашена наследном Краљевином Србије, кнез Милан Обреновић краљем Миланом I и кнежевић Александар краљевићем престолонаследником Србије²³ (сл. 1).

ПРОСЛАВА ПРОГЛАШЕЊА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ У БЕОГРАДУ

Иако готово да нема материјалних сведочанстава о прослави историјског чина проглашења Краљевине Србије, што нас упућује на закључак да је организован изненада и без најаве, данас знамо да су припреме отпочеле у тајности знатно раније. Међутим, оно на шта је српска влада првенствено рачунала било је опште прихватање овог чина, јер је он значао још једну потврду независности и државности Србије. Да су очекивања била оправдана сведоче наводи у тадашњој штампи:²⁴ ... У *йонедељак йре йодне, баш када су чиновници остйављали своје канцеларије, йрйовци своје радње, а йрофесори и йаци своје школе, ... йрунуше изненада ййойови са бедема. Цео овај светй засйаде ... а одмах заййим, оздо од Скуййшййине забрујаше весели йласови и узвици. Таласи народа који се зачас искуййи, йййлавише Теразије и заусйавише се йред Двором. То ййренуййка је Народна скуййшййина йройласила Србију Краљевином...*

У знак објаве свечаног чина градом је одјекнула пуцњава из сто једног топа, која је долазила из три правца – из «града», односно са Београдске тврђаве, од Велике Касарне и са Топчидерског брда.²⁵ Своје расположење према овом чину народ је исказао спонтаним слављем на улицама и истицањем државних застава на јавним здањима.²⁶ Важан део прославе одвијао се на Великој пијаци, пред зградом Велике школе, данас Капетан-Мишиног здања, где је изведен војни део свечаности. Уз звуке топовске паљбе на Великој пијаци, тада главном

градском тргу, који је за ову прилику био украшен високим јарболима са заставама, организована је војна парада у којој је учествовао читав гарнизон војске.²⁷ Централним градским улицама, украшеним тробојкама, разнобојним фењерима од хартије и венцима од цвећа и лишћа, тискале су се реке народа. Градска управа је активно учествовала у организацији свечаности. Она је наредне дане прогласила нерадним, позивајући грађане да раскошно украсе и осветле своје станове.²⁸

Врхунац свечаности био је резервисан за вечерње сате, када су најугледнији грађани Београда, на челу са председником општине, пронели градом бакљаду према краљевском двору. У присуству окупљеног грађанства краљевски пар је примао поздраве народних представника,²⁹ док је хор по први пут отпевао народну химну, у којој су речи *кнез* и *кнежевина* замењене речима *краљ* и *краљевина*.³⁰

Као уобичајен елемент владарских свечаности, наредног дана су уследиле аудијенције страних представника³¹ и свечане заклетве посланика Народне скупштине³² и редовне војске.³³ Краљ је на коњу ујахао у двориште Велике касарне, где је војску поздравио кратким говором позивајући је да »као краљевска војска положи данас заклетву краљу Милану Првом«. У српској војсци заклетва се полагала подизањем три прста десне руке и понављањем речи заклетве коју чита свештено лице.³⁴

Уместо уобичајеног обреда крунисања, који је представљао најдуховнији аспект крунидбеног чина, у Београду је уследило благодарење у православним црквама и другим храмовима. У то време новине су писале како је сасвим извесно да ће краљ Милан бити накнадно крунисан у манастиру Жичи, по узору на славне претходнике из династије Немањића.³⁵ Такође, нагађало се да ће се чин крунисања догодити на хришћански празник Цвети, чиме би се овај празник временски поклопио са прославом годишњице Другог српског устанка.

Најсвечанији тренутак крунидбеног спектакла везан је за одлазак краљевског пара и дворске пратње у Саборну цркву. Поворку су на улицама града поздрављале групе народа и војска одевена у парадну униформу. У присуству свештенства, државних достојанственика и народних представника црквену службу обавили су заступник митрополита Мојсеј и епископ нишки Виктор.³⁶ Након повратка из цркве Краљ је пред Двором дочекан дефилеом војске, а потом је примао честитке изасланика Народне скупштине, цркве, државног савета, војске, чиновништва и београдског грађанства – дакле, свих друштвених представника.

Јавна славља, по правилу, обухватала су и организовање јавних обеда на улицама престонице. У контексту идеологије величајности, давање милостиње сиротињи треба да искаже милосрдну страну владареве личности

и његову благонаклоност према народу. Општина је организовала »ручкове« на свим главним тачкама града – на Великој пијаци, Теразијама и Малој пијаци, а краљ Милан је поклонио београдској сиротињи 10 000 динара.³⁷ Слављу је доприносила и музика варошких свирача и војног оркестра, праћена играњем кола, пуцњавом прангија, испијањем великих количина вина³⁸ и проласком народа кроз свечано осветљене улице града.

О општеном карактеру прославе проглашења краљевине сведочи чињеница да су сви већи градови у Србији организовали славља по угледу на престоницу, у готово свим црквама обављена је свечана служба, а стајаћа војска и чиновништво полагали су заклетву верности краљу.³⁹ Судајући на основу телеграма и описа објављених у дневној штампи,⁴⁰ једна од лепших свечаности била је она у Нишу, граду који је своју скорију историју највише везао за име краља Милана. Ослобођење града од Турака и припајање јужних области српској држави након Берлинског конгреса заслуга је, пре свега, политике коју је водио краљ Милан. Од објављивања вести о проглашењу краљевине, весеље у Нишу је, уз учешће официрског кора, присуство страних представника, службу у нишкој Саборној цркви и извођење краљевске химне, потрајало неколико наредних дана.

Пред крај другог празничног дана весељу у краљевској престоници допринело је и Народно позориште представом коју је приредио управник позоришта Милорад Поповић Шапчанин. Детаљан опис тока и програма представе донеле су *Српске илустриране новине*. Представа је припремљена у веома кратком року, али је и поред тога, како је забележио новински извештач, »испала тако сјајно и лепо«. ⁴¹ Ентеријер, као и спољашњост зграде позоришта били су раскошно украшени и осветљени за ову прилику: *... Широки њламенови њасној осветљења избијали су из мнојбројних лусџера у њлафону дуж ложа и њалерија, бацајући свејлост њ медаљоне са ликовима знаменитих људи и њрбове српских земаља...* Краљевска и остале дворске ложе биле су оперважене црвеном кадифом и аранжманима од декоративног цвећа, док се око краљевског грба, изнад балдахина, вио раскошан венац. Велика позоришна завеса, са златним гајтанима и краљевском круном, обавијеном зеленим венцем од лишћа, имала је натпис извезен великим црвеним словима: *Живио Краљ Српски Милан! Живила Краљица Њаџалија! Живио Краљевић Александар!*

Публику представе, поред краљевског пара, министара, конзула и осталих званичника, чиниле су најугледније личности српског књижевног и привредног света, као и представници свих варошких општина. Ток представе одвијао се по устаљеном »народном« програму: прво су позоришни хор и хор црквене дружине, уз пратњу оркестра, отпевали српску краљевску химну, а затим

су уследиле *Слике из старе и нове српске новеснице*. Програм представе, подељене у неколико тачака – *Крунисање Стивана Првовенчаног у Жичи, Слава кнеза Лазара, Кнез Милош и кнез Михаило Обреновић, Краљеви и цареви из дома Немањића* – завршен је у последњој »слици« приказом два анђела који држе нову краљевску круну и натпис »Милан Први Краљ Српски«.

Одобравање народа и његове симпатије према политичком чину изражавани су доласком народних представника у престоницу и поздравима угледних појединаца, књижевника, дипломата, друштава и организација.⁴² Међу пристиглим поздравним адресама општинских управа посебно се својом садржином издвојила честитка Карановчана,⁴³ у којој они моле краља Милана да се »по узору на своје славне претходнике из династије Немањића« крунише у »седмовратој« Жичи, истичући да су припреме у овој вароши већ почеле и да је »свето миро из гроба Симеона Мироточивог већ приуговорено«.

Завршни чин свечаности проглашења краљевине био је свечани заједнички обед, који је имао за циљ успостављање јединствене воље и измирење политичких разлика. Последњег празничног дана у Двору је организован свечани ручак за посланике Народне скупштине, на којем су се једни поред других нашли представници владе и опозиције. У дворској башти подигнут је раскошан шатор, украшен народним тробојкама, а око њега је након ручка отпочео бал под отвореним небом.⁴⁴ Краљ је изговорио здравице отаџбини, народу, Народној скупштини и свештенству. У знак сећања на овај догађај Краљ је одликовао ministre и председника владе новоустановљеним орденом *Белој орла*,⁴⁵ а њему је поклоње на медаља, изливена посебно за ову прилику.

Велике политичке догађаје и свечаности увек су пратили похвални стихови и говори, чији су аутори најчешће били угледни песници и књижевници. У част проглашења српске краљевине у *Србадији* је објављено неколико патриотских и панегиричких песама.⁴⁶ У песми *Пролашење Краљевине Србије*, објављеној у илустрованом календару *Шайчанин* за 1882. годину, анонимни аутор исказао је патриотска осећања и одушевљење присутно у народу, подсећајући да је краљ Милан »Први српски краљ после Косова«. Он је упутио поруку народу да треба да заборави на међусобна неслагања и политичку борбу, те да јединствено поздрави и прослави овај догађај.

КОНЦЕПТ ЕФЕМЕРНОГ СПЕКТАКЛА У ПРЕСТОНИЦИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Тродневна светковина⁴⁷ проглашења краљевине у Београду представља уобичајен концепт владарских свечаности, у којем се могу јасно издвојити три сегмента. Први део свечаности одвијао се на београдским улицама и трговима и истицао је превасходно социјалну и

друштвену функцију чина. Други сегмент је представљало благодарење у Саборној и другим црквама, чиме су наглашени верски карактер прославе и заснованост чина на хришћанској црквеној традицији. Политички домен догађаја истакнут је трећим сегментом свечаности, који се одвијао у владарском двору.

Почетак ефемерног спектакла означила је свечана топовска паљба, што представља уобичајену праксу прослављања државних празника. Централна дешавања свечаности одвијала су се на Великој пијаци, која је као главни градски трг у част догађаја понела назив Краљев трг. Кретање свечане поворке од Двора, преко Теразија и Велике пијаце до Саборне цркве, означава маршруту којом су били обједињени економски, културни и духовни центри града, као *centro del potere d'immagine*⁴⁸ (сл. 2). Сличан план свечаности примењен је приликом ступања кнеза Милана на престо 1872, када је врхунац свечаности био замишљен као пролазак владара кроз тријумфалну капију, постављену на Великој пијаци⁴⁹ (сл. 3). Поштовање и наглашавање главних топографских тачака града имало је за циљ симболично истицање политичке и духовне моћи државе.⁵⁰ Обједињеност практичне и симболичке функције града постала је императив приликом првих покушаја урбанистичких планирања градова у 19. веку, у којима су важно место добили широко отворени простори, предвиђени за одвијање прослава и свечаности.⁵¹ Многи тргови европских престоница, као и појединачни објекти, пројектовани су тако да олакшавају извођење масовних свечаности.⁵² На тај начин град је трансформисан у »позоришну сцену« са адекватном сценографијом, са извођачима представе и унапред осмишљеним програмом.⁵³

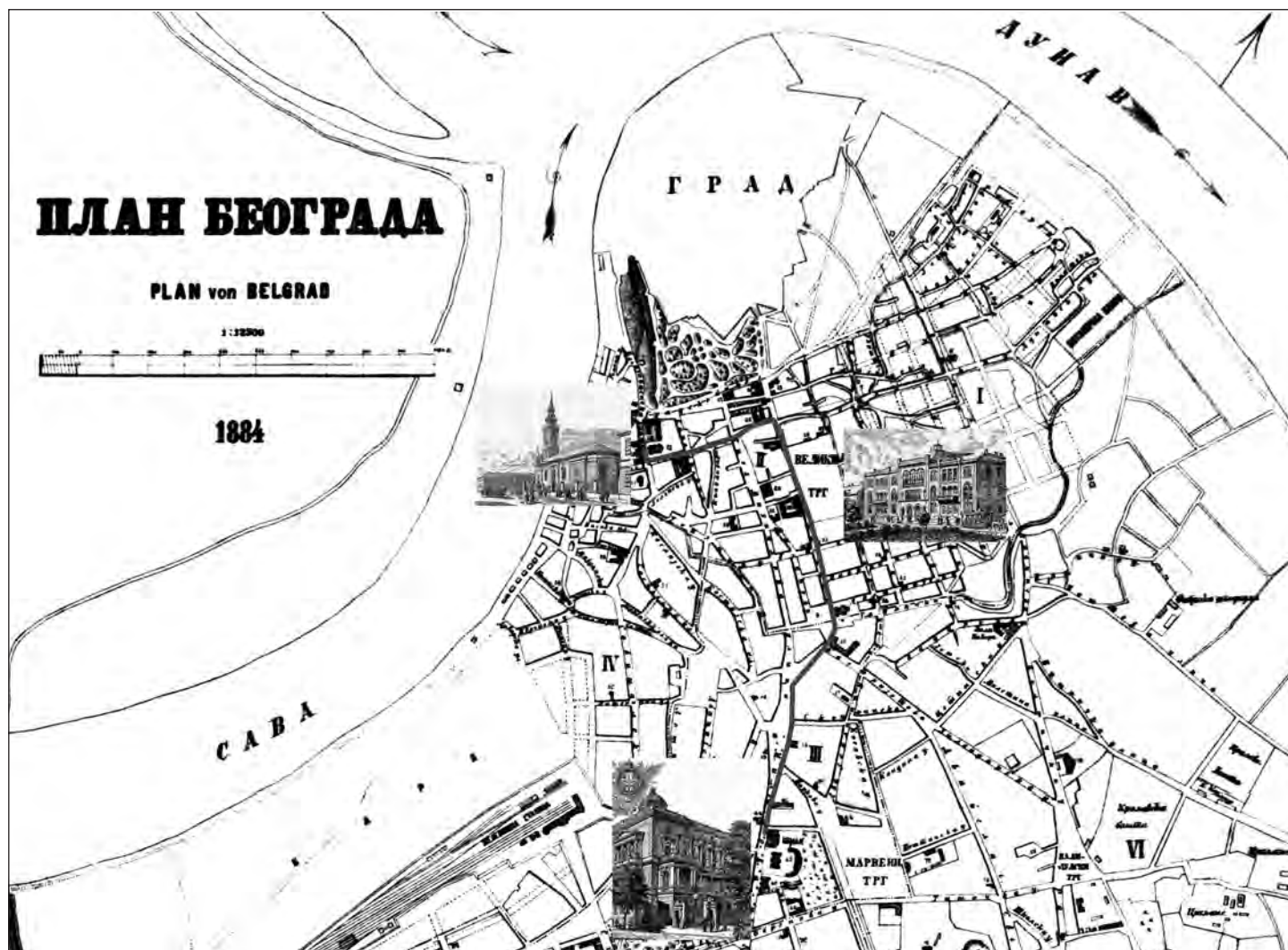
У старословенским текстовима појам *тїржасїво*⁵⁴ упућивао је, у свом основном значењу, на простор, трг и окупљање на тргу, истичући да су два основна елемента свечаности »сабирање света« и »радост и весеље«. Искривљање радосних емоција, уз свечану одећу, на празничном скупу био је један од основних елемената светковине. Са становишта званичне цркве у средњем веку, профани облици прослављања припадали су простору улице, трга, позоришта и игралишта, док су свете радње и чинови захтевали сакрални простор храма.

Београд је током друге половине 19. века убрзано мењао изглед трансформишући се према узорима раскошних европских престоница. Краљев трг је добио кључно место у решењу централне градске зоне, што је утицало и на његову улогу у државним свечаностима. Предлог за преуређење овог простора и измештање пијаце и турског гробља дао је још Емилијан Јосимовић током шесте деценије века. Преуређењем Васине улице са Великом пијаци, 1865, формиран је на овом потезу један од најважнијих трговинских центара Београда у

то време. Један део трга и даље је функционисао као зелена пијаца, док је онај други био просечен праволинијским стазама, у чијем је центру, према Каницу, стајала чесма са обелиском.⁵⁵ Овај широки простор, оивичен јавним зградама, међу којима је доминирало монументално здање капетана Мише Анастасијевића, постао је централно место окупљања народа (сл. 4). Ипак, у наступајућим државним свечаностима, попут оне поводом откривања споменика кнезу Михаилу крајем 1882, улогу главног градског трга преузео је Позоришни трг, конципиран према Јосимовићевом урбанистичком плану из 1867. Разлог за то лежао је у одређености Краљевог трга Капетан-Мишиним здањем, у којем је тада била смештена Велика школа, као средишта учености (сл. 5), док се Позоришном тргу, оивиченом државним здањима, придавало политичко значење, пресудно за његову улогу у државним свечаностима.⁵⁶

Важан моменат овог дела свечаности представљало је организовање јавних обеда, што је имало за циљ окупљање свих социјалних и друштвених слојева око јединствене идеје. Још у текстовима средњовековних аутора срећу се термини »пир« или »трпеза телесна«, којима је истицано јавно и друштвено обележје празника.⁵⁷ Према Сави Дечанцу овај чин је, у духу хришћанске традиције, носио у себи жртвени карактер: *...духовно весеље свршавало се жртвоприношењем Боју, народним давањем дарова цару и царском јозбом народу...*⁵⁸ Интегративна функција ефемерне уметности јесте један од њених главних постулата.⁵⁹ Давање милостиње и бесплатне хране и пића требало је да, у складу са традицијом негованом у свечаностима православних владара, изрази милосрдност владара,⁶⁰ али је, исто тако, даривање народа, као гест врлине, било укључено у општи концепт политике величајности. Обећавањем боље будућности

Сл. 2. План града са истакнутом трасом процесије

и благостања овај чин постао је веома снажно и сугестивно средство манипулације поданицима.

У оквиру јавних свечаности, православна црквена традиција испољавала се кроз свечани обред и службу у цркви.⁶¹ Имајући у виду лоше односе краља Милана са црквом, што најбоље показује протеривање митрополита Михаила 1881, духовни сегмент прославе имао је и наглашену политичку позадину.⁶² Службу у Саборној цркви обавио је заступник митрополита Мојсеј, чиме је црква дала свој благослов проглашењу краљевине и кнеза Милана за краља. С обзиром на то да је институција цркве код Срба, и уопште у православном свету, уживала велики ауторитет, одобравање политичких чиновна од стране црквених поглавара било је понекад и од пресудне важности. Још од средњег века спрега државе и цркве била је гаранција стабилности земље. Углед цркве код Срба нарочито је порастао у 18. веку, када је она преузела улогу стожера окупљања и очувања српске нације. За нововековне српске владаре велики значај имало је задобијање наклоности свештенства, као и усаглашавање политичких аката са црквеним канонима.⁶³

Поред црквених и државних великодостојника, црквеној служби је присуствовао и велики број народних представника, што је требало на симболичан начин да прикаже заступљеност целокупног народа у том чину. Народ је постао сведок свечаног обреда, који је подразумевао изражавање захвалности Богу за људска дела, као и молитве за здравље владара и благостање у држави.⁶⁴ »Црквено појање«, »певање псалама« и окупљање у цркви на литургији истичу духовну и верску страну празника.⁶⁵ У сакралној топографији Београда Саборна црква је представљала најважнију тачку, обезбедивши тако истакнуто место у јавним свечаностима још од времена прве владавине кнеза Милоша. Свечаним дочеком владара пред црквом, од стране поглавара цркве и осталог свештенства, исказивано је поштовање како према владару, тако и према самом храму. Симболика улазних црквених врата ослања се на традицију античких и ранохришћанских корена, док је у теолошко-алегоријском значењу улазна капија означавала место сусрета спољашњег – профаног и унутрашњег – посвећеног света⁶⁶, чиме је још више истицана важност личности која кроз та врата пролази.

Осим у хришћанским црквама, благодарена су обављена у јеврејској синагоги, а честитке краљу упутили су и представници муслиманске вере. Ове чињенице иду у прилог идеји да је краљ Милан себе видео као »заступника правде и браниоца слободе, једнаке за све грађане и све вероисповести«, али истовремено указују и на постојање обавезе свих грађана на оданост и лојалност краљу. Службе у храмовима мањинских верских заједница поводом државних празника значиле су њихову

тежњу ка укључивању у системе и институције српске државе.⁶⁷

Народно славље на разним локацијама градског амбијента током вечерњих и поподневних сати указује на масовни карактер свечаности. Проношење бакљаде свечано осветљеним улицама града и ватромет постали су неизоставни елементи ефемерног спектакла у 19. веку.⁶⁸ Симболика светлости води порекло из европске традиције, чије корене можемо тражити у античкој епохи. Идеја ватре, која одагнава силе мрака, укорењена је у реторичком супротстављању Живота и Смрти, Дана и Ноћи, Добра и Зла, Светлости и Таме.⁶⁹ Примена ове симболике у изражавању политичких ставова заснована је на идеји изласка из света таме у свет светлости и благостања. Такво тумачење обезбедило је симболици светла вишеструку примену и значајно место у формулацији владарске идеологије, као и у свим видовима њеног формалног испољавања. Њена популарност од ренесансе па током наредних векова може се објаснити тежњом ка успостављању »новог политичког златног доба«,⁷⁰ које је у Србији изједначавано са обновом државне самосталности и повратком изгубљених територија. Визија о обнови златног доба нације била је дефинисана политичким идеалима из времена кнеза Михаила, али је стицајем историјских околности реализована делом краља Милана, и то најпре ослобођењем јужних српских области у српско-турским ратовима, а потом проглашењем Краљевине Србије.⁷¹

У духу идеја историзма веровање у рађање, раст, процват и пропадање народа и култура постало је оквир за испитивање и тумачење значења догађаја из прошлости и садашњости. Чежња за идеализованим златним добом и херојском прошлошћу добила је вредност узора за општу регенерацију народа у садашњости. Још од друге половине 18. века културни медијевализам и историјски класицизам постали су важно место политике и уметности у готово свим европским земљама. Средњовековна епоха и њено »златно доба« етничких хероја одговарале су истористичкој визији, која је доприносила ширењу националних култова.⁷² У Србији 19. века на владара се гледало као на спаситеља народа,⁷³ који ће остварити политичко осамостаљење државе и нације. Такво схватање нарочито је дошло до изражаја након трагичне смрти кнеза Михаила, када личност владара прераста у симболичну фигуру у којој су сублимиране државна идеологија и визија будућности целе нације. У песми *Пројас Краљевине Србије*⁷⁴ краљ Милан је означен као спасилац народа који ће српску државу довести до успона.

Намену ефемерне уметности треба тражити пре свега у стварању илузије моћи и стабилности државе и владара, који је желео да своју владавину означи као почетак

нових времена.⁷⁵ У панегиричкој поезији и на паролама које су украшавале ефемерну архитектуру често су потенциране идеје о »новом почетку«. Да је у свести српског народа постојало доживљавање 22. фебруара као почетка новог доба говоре нам новински чланци поводом прославе празника Цвети 1882: *Каква радосић ишћо у новом добу йрви свечани народни дан јесу баш Цветићи! Ми смо йосћојано насћојали да срћски народ йосћане народ евройски, а једну йаичку йој развоја крунисао је 22. фебруар. На велике дане народне исћорије, више нећо иначе, йрошлосћи йосћјаје колевка будућносћи и учийељица живојћа...*⁷⁶ Сличне поруке садржао је говор заступника митрополита Мојсеја, који је благодарење завршио речима: *...Ми данас сћављамо наша срца и нашу оданосћи у йодножје Пресћола Твојћа, Први и велики Краљу Срћски! Нека је блајословен велики исћоријски дан*

новој живојћа, нове славе и величине за срћски народ и срћску цркву...

О почетку новог доба, које ће наступити прогласом краљевине, говоре и стихови нове Краљевске химне: *...Из мрачнојћа сину йроба / Срћске круне нови сјај, / Насћало је ново доба – / Нову срећу Боже дај! / Краљевину срћску брани, / Пејйвековне борбе йлод; / Краљ-Милана Боже храни / Моли Ти се срћски род!...* Сличне идеје уочљиве су и у патриотској поезији, објављеној у Србадији⁷⁷: *...Па сада йосле йејсћојћин' лейћа, / После несрећа, йораза клејћа, / После очаја, мука и јада, / Поздравља Србин свој краља млада, / Поздравља круну лейшејћа сјаја, / Бољеј нарашћјаја...*

Према утврђеној традицији српских владара, поводом свечаног чина одликовани су заслужни појединци новоустановљеним орденом Белој орла.⁷⁸ Својим изгле-

Сл. 3. Исћоријска сцена на Великој йијаци у Београду 10/22. авјусћа 1872, лијојграфија Карола Пој Саймарја

Сл. 4. Велика њијаца око 1859

дом, орден је представљао директну алузију на краљевску круну, чиме је постао још једна формална потврда легитимности новог државног устројства и династије, која се темељила на баштини средњовековне српске државе. Централни мотив ордена – немањићи дуглави орао – постаће, потом, и средишњи елемент грба Краљевине Србије.⁷⁹ Осим ордена *Белој орла*, који је додељиван за »све заслуге према Краљу, Краљевском дому или према држави по свим гранама државне управе«, краљ Милан је установио и орден *Свештој Саве* у циљу »награђивања заслуга стечених за просвету, књижевност и лепе вештине«. ⁸⁰ Поводом обнове краљевине изливена је медаља по угледу на праксу европских владара, која води порекло из ренесансне традиције обележавања важних историјских догађаја.⁸¹ Сребрна медаља кружног облика понавља централни мотив ордена. На предњој страни налази се државни грб Краљевине Србије, док је на полеђини натпис *Обновиоцима Српске Краљевине благодарна Оштаџбина*.

У контексту програма свечаности приређивање позоришне представе стављало је акценат на њен културни аспект. Од свог оснивања, Народно позориште је доживљавано као »чувар народног језика и будилник народне свести« и »живи знак потпуне народне самосвести и јемац народне будућности«. ⁸² Самим тим, учествовање установе од таквог угледа у народу још више је допринело величанствености прославе.⁸³ Програм представе осликавао је у потпуности идеје владарске митологије засноване на континуитету Обреновића са славним представницима прошлости – владарима из династије Немањића. Утицај тих идеја присутан је и у уметничким програмима, о чему сведочи сликани програм позоришног ентеријера, који су чинили медаљони са ликовима истакнутих представника српског народа и грбови свих

српских земаља. На великој завеси, која је била посебно декорисана за ову прилику, представљена је краљевска круна окружена зеленим венцем. Комбиновање ових елемената требало је да искаже идеје о дуговечности владара и краљевине. Сличне идеолошко-политичке конотације носила је и последња сцена представе, у којој два анђела држе краљевску круну, изражавајући схватање о божанском пореклу краљевске власти,⁸⁴ чиме се тумачење чина крунисања приближило средњовековним нормама.

Пратећи елемент ефемерног спектакла представља и пропагандна, патриотска поезија. Она чини део традиционалне праксе, који је с временом модификован и институционализован у оквиру програма јавних свечаности. Развојем полифоног певања и оснивањем првих певачких друштава у Србији, песме патриотско-прогресивног карактера преношене су у хорски репертоар, постајући предмет интересовања школованих музичара и композитора. Тиме је формулисан моћан ритуални систем, базиран на старој грађи, прилагођеној новим потребама. Као што је у ефемерној архитектури био очевидан одјек барокних облика, тако се и стапање политичких и религиозних елемената, као карактеристика барокних свечаности, јавља у оквиру нових форми хорског певања. Форма пригодних панегиричких песама, објављених у *Србадији* и *Шайчанину*, веома је једноставна и јасна, са честим понављањем слогана и парола,⁸⁵ што је имало за циљ покретање снажних емоција и патриотских осећања јавности. Ова врста поезије, која је често била препевана уз народне мелодије, постала је важно средство политичке пропаганде, чувајући сећање на државне успехе и догађаје дуго након њиховог одигравања.⁸⁶

Успостављање континуитета са прошлошћу идејно је одредило и решење новог државног грба, чија је израда

отпочела доношењем Закона о грбу Краљевине Србије.⁸⁷ Грб је конципиран тако да показује да Краљевина Србија није нова држава, већ да наставља немањихку средњовековну и обреновићевску нововековну традицију. На њему су складно укомпоновани немањихки бели орао, грб Кнежевине Србије (бели крст на црвеном штиту са четири оцила) и краљевска круна, која стоји изнад орловских глава, док им је испод канџи по један крин. Цео грб оивичен је пурпурним хермелинским плаштом и поновљеним мотивом краљевске круне. Грб је први пут израђен крајем 1882. у бечкој радионици бајрона Штрела.⁸⁸

У обезбеђивању легитимног права на власт важну улогу имало је и формулисање новог државног празничног календара. Укидање старих празника и њихово замењивање новим увек се одвијало у складу са курсом политике државе.⁸⁹ Слављење »општенародних празника« један је од најзначајнијих момената династичке митологије. У време владавине кнеза Милоша као главни државни празник слављен је дан читања Хатишерифа

(12. децембар). У време кнеза Милана тај празник је најпре замењен 20. јуном – даном објаве рата 1876, а потом 22. фебруаром – даном прогласа краљевине.⁹⁰

На овим постулатима формирано елементи глорификације владара и династије постаће не само централно место династичке митологије него и главна тема патриотске поезије и уметности у целини.

ПУТОВАЊЕ КРАЉА МИЛАНА: ЕФЕМЕРНИ СПЕКТАКЛ У СРПСКИМ ГРАДОВИМА

За краља Милана и тадашњу напредњачку владу првенствени циљ проглашења Краљевине Србије био је спасавање режима. Иако њихова намера није била да догађај искористе за националну пропаганду, целу Србију захватио је талас патриотског одушевљења. Краљу и влади непрестано су стизали телеграми, поздравне адресе и позиви из свих градова Србије, међу којима се посебно издвојила честитка Карановчана, који су, повезујући славу старе српске средњовековне династије са новим краљем независне Србије, пожелели да се »под

Сл. 5. Краљев шир крајем 19. века

скриптом Краљевства Твога уједини раскомадано српство на Балкану». Истичући да проглас краљевине »са становишта религиозног и црквеног, стоји у вези са светом црквом«, они су позвали краља Милана да, у духу средњовековне традиције, буде миропомазан у манастиру Жичи.⁹¹

С обзиром на то да су краљевска путовања увек прецизно унапред режирана, тако да се у крајњој инстанци своде на »пут кроз декорације«, организатори путовања користили су сва расположива средства да владара убеде у оно што њима, као влади, иде у прилог. Међутим, до извесних измена у плану путовања долазило је због молби грађана да краљ посети њихов крај, али и због деловања и агитације опозиције. И поред наведених чињеница које су представљале наличје краљевог путовања и о којима званичне новине нису извештавале, ипак је првобитни циљ ове одлуке остварен. Буђење патриотских осећања народа допринело је да се на неко време потисну проблеми и нерасположење, изазвани претходним ратовима и тешком економском ситуацијом. У таквим околностима проглас краљевине деловао је стимулативно на вољу народа да те тешкоће превлада. Из тих разлога можемо говорити о великом броју градова у Србији који су са искреним одушевљењем дочекали вест и који су били поносни да у свом крају поздраве новог српског краља.

Током једномесечног путовања, од 8. априла до 9. маја 1882, краљ Милан I Обреновић посетио је Шабац, Обреновац, Пожегу, Добрињу, Чачак, Карановац, Крушевац, Куршумлију, Прокупље, Лесковац, Ниш, Књажевац, Зајечар и Неготин.⁹² *Српске новине* пратиле су ток путовања и доносиле детаљне описе свечаних дочека и сусрета краља с народом. Одлазак владара из престонице окупио је 8. априла мноштво света испред Саборне цркве и на савској обали. Полазак из двора означен је топовском палбом са градских бедема. Након молитве у цркви, краљевска породица дочекана је војним почастима, поздравима народа и представника страних земаља на савском пристаништу.⁹³ Пароброд са високим званицама, украшен српском краљевском заставом, испловио је уз грување топова.

Према устаљеном редоследу, краљевска породица је након свечаног дочека у Шапцу посетила цркву и владичански конак. Декор града чиниле су тријумфалне капије, пирамиде и бројни транспаренти, раскошно осветљење и ватромет испред зграде начелства. Посебан акценат стављен је на посету згради окружног суда, у којој је 1828. године рођен краљев отац. Свечаност је увеличана присуством угледних гостију из околних градова Србије и Угарске.⁹⁴ Краљ је даљи пут ка Обреновцу,⁹⁵ граду који носи име династије, наставио без породице, само у присуству председника владе и пратње.

Потом су следили Уб, Непричава, Луковац и Ваљево, где је краљевска пратња била толико увећана да је бројала преко 400 коњаника. На путу до ваљевске цркве, чија су звона означила отварање врата у знак добродошлице владару, краљ је пролазио кроз тријумфалне капије и редове народа и војске. Посета је завршена свечаним проласком владара кроз главне улице и посетом батаљону народне војске, улогореном на Градцу.

Уместо планиране посете Ужицу,⁹⁶ краљ је одлучио да на путу за Пожегу посети Добрињу, родно место кнеза Милоша. Посета малој добрињској цркви Светих апостола Петра и Павла, чији је ктитор био кнез Милош,⁹⁷ а којој ће краљ Милан наредне, 1883. године даровати иконостас,⁹⁸ поред стандардног имала је и посебно значење, јер се у њој налазио и гроб оца кнеза Милоша.⁹⁹ Иако се за краљев долазак сазнало само дан раније, дочек у Добрињи био је у потпуности достојан високог госта. Горело је на стотине лампона чија је светлост украшавала цркву и школу,¹⁰⁰ најугледнија здања у селу, која су својом историјом била везана за славног оснивача династије. У концепцији прослава вароши и села следиле су примере градских свечаности, које су подразумевале посебно истицање јавних грађевина као симбола прошлости и традиције, државности и континуитета.

Напустивши Добрињу, краљ је на путу за Карановац посетио Пожегу и Чачак: *...Још увек су се чули њихови из Чачка, када су њочеле да љубају њраније из њрвих села на њују, њоздрављајући њрвој краља Србије... Цело се Поморавље ујиркивало ко ће лейше и срдачније дочекају краља...*¹⁰¹ Насупрот непредвиђеним посетама Добрињи и Чачку, Карановчани су за краљев долазак знали практично од самог прогласа краљевине. Својим поздравом краљу, који је можда био пресудан за одлуку о организовању пута, они су позвали владара да у духу српске средњовековне традиције буде миропомазан у манастиру Жичи, који је »за ову прилику приугововио мало оног истекшег уља из раке Симеона Мироточивог, са којим је Свети Сава брата свога првовенчаног Стефана на краљевство помазао«.¹⁰² У извештајима *Вугела* истицано је да су на манастирској цркви већ отворена нова врата, што је значило да је Жича, уместо седам, сада имала укупно осам улаза.¹⁰³ У народу је Жича називана »седмовратом« на основу предања да је за сваког краља, чије се крунисање овде припремало, отворан посебан улаз који је после завршеног обреда поново затваран.¹⁰⁴ У отварању »осмих« врата уочава се интенција да се крунисање првог српског нововековног краља представи као наставак средњовековне праксе. У част доласка новог српског краља име Карановца је промењено у Краљево,¹⁰⁵ што је образложено жељом да име »краљевског града« понесе управо она варош која је најближа »краљевској Жичи«. Боравак краља у Карановцу прослављен је

општим слављем на свим важнијим улицама и тргови-
ма града.

Важност краљевог доласка у области српске сред-
њовековне државе потврђују речи извештача *Српских
новина*: ...*Пей сїоїїина їодина чамиле су ове кришине їоре
... и зайїрейїїао је од милине сїїари Маїлич їрад, кад је
їосле їїолико векова видео исїред себе краља своїа, а їоврх
себе засїїаву срїску, која се радосно леїриша... Никада краљ
срїски, никада сїїари Немањићи нису овако славно їрошли
овом славном клисуром у славну задужбину своју!*...¹⁰⁶ На
путу ка Студеници, »матери цркава српских«, краљ је
ишао »краљевским путем«, који се управо у то време
поново градио.¹⁰⁷ Раскошни описи и помпезност која
је пратила краљев одлазак у светињу указују на значај
повезивања српских древности и имена новог краља у
циљу буђења националних осећања народа. Улазак
краља у манастирски комплекс означила су звона и пуца-
ње прангија. Народ је похрлио у цркву да види »првог
краља српског у првој цркви српској, да види славног
Обреновића пред светим Немањићима, да види Милана
Првог, пред Немањом Првим«. Када су се поново после
пет векова у Студеници чуле речи »Благовјерному и хри-
стољубивому Краљу«, краљ Милан је први клекао пред
кивотом Стефана Првовенчаног и Симеона Мироточи-
вог и целивао мошти светитеља.

Посете манастиру Студеници, а нарочито Жичи,
представљале су централно место краљевог путовања.
Жича, као место крунисања средњовековних српских
владара, заузимала је посебно место у формулацији вла-
дарске митологије. Посебно осећање према овој све-
тињи исказује аутор описа у *Српским новинама*, који
примећује да је то »једина српска светиња која није зби-
јена у гудуре и вртаче« па, према томе, »није зидана за
пустињачење и испаштање, него за славе и свечаности,
за крунисање краљева српских«. ¹⁰⁸ Након краљеве по-
сете манастиру, чија је црква била у веома лошем стању
и готово допола разрушена (сл. 6), јавила се идеја о ис-
траживањима која би омогућила обнову цркве према
њеном првобитном изгледу.¹⁰⁹ За дочек владара након
повратка из Жиче Краљево је организовало раскошан
ватромет. Да је свечаност у престоници постала узор
свим варошима у унутрашњости говори чињеница да
су у граду биле подигнуте раскошне тријумфалне капи-
је, да су радње, куће и дрвеће по улицама били украше-
ни цвећем, венцима, лампионима и тробојкама.

Следеће »станице« на краљевом путу биле су Трсте-
ник, Крушевац, Власотинце и Врање. У новоослобође-
ним територијама краљ је уживао велико поштовање и
популарност због својих заслуга у српско-турском рату.
Као што је био случај са прославом поводом објаве про-
глашења, тако је и сада најпомпезнији дочек краљ до-
живео у Нишу. На четири стране града постављене су

тријумфалне капије, а у самом центру, на пијаци, код тзв.
Паша-џамије, била је пирамида украшена портретима
чланова краљевског дома.¹¹⁰ Конструкције ефемерних
грађевина обрађене су сликаним платном које је симули-
рало градњу од фино тесаног камена. Поседна комиси-
ја бринула је о припреми разних справа за осветљавање
града. Најраскошнија од четири тријумфалне капије
подигнута је код гостионице »Берлин«, где се налазила
раскрсница главне улице и оне која води ка цркви. Декор
ове капије чинили су грбови српских земаља на њеним
бочним странама и две скулптуре на врху. Остале капи-
је налазиле су се на путевима који су из Ниша водили у
Прокупље, Лесковац и Пирот. На свим капијама и пи-
рамиди биле су пароле захвалности и поздрава краљу.
Пред главном градском капијом постављене су две мање
пирамиде, сачињене од пушака и једног топа »позадња-
ка«. Овај мотив добио је истакнуто место у програму
декорације Ниша, првенствено због заслуга краља Ми-
лана у ослобођењу града од турске власти и његово при-
пајање Србији. Концептом декорације и прославе евоци-
ране су успомене на тријумфални улазак краља Милана
у Ниш 1878. Улазак краља у град војска је објавила то-
повима на Горици, узвишењу крај Ниша.¹¹¹

Неготин је био последња станица на дугом краље-
вом путовању. Као што је свечано био испраћен, тако је
9. маја краљ свечано дочекан у престоници војним по-
частима и поздравима краљице, министара, официра и
чиновника. Долазак пароброда »Софија« означила су
звона Саборне цркве и топови са бедема Београдске
тврђаве. Након дочека на пристаништу и у Саборној
цркви следећа кључна тачка био је Двор, чиме је испо-
штован концепт кретања процесија, фиксиран у време
прве владавине кнеза Милоша. Понављање истог пута у
свакој наредној прослави имало је за циљ симболично
истицање континуитета и традиције као основе моћи и
снаге династије.

КОНЦЕПТ ЕФЕМЕРНОГ СПЕКТАКЛА У ГРАДОВИМА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Концепт јавних свечаности организованих у градо-
вима Србије био је нешто другачији у односу на прославу
проглашења краљевине у Београду. Док је у престоници
изостао моменат »свечаног уласка владара у град«, ¹¹²
услед чега је програм ефемерног спектакла био про-
сторно везан за ужи центар града, чије су главне тачке
биле Саборна црква, Краљев трг и Двор, у већини гра-
дова, које је краљ овом приликом посетио почетак све-
чаности био је везан за дочек владара на пристаништу
или изван града. »Велики пут процесија«, којим су исти-
цане најважније тачке у топографији града, формулисан
је још у ренесанси, када су владарске поворке најчешће
биле организоване након крунисања, с циљем да краљ

обиђе своје провинције и да се прикаже народу у новом владарском достојанству.¹¹³

У идејној основи свечани улазак краља у град организован је по старој средњовековној пракси, која је за узор имала модел Христовог уласка у Јерусалим, као и антички модел *енирраџа* римских царева. Основни симболички механизам свечаних улазака остао је неизмењен током 19. века, с тим што главни протагониста спектакла више није само владар већ подједнако важно место, у духу грађанско-буржоаске културе, добија прослављање града и државе. Свечани пролазак владара кроз улазну капију, као симболична представа његове апотеозе, постао је окосница спектакла, као што су то били црква и двор – средишта политичке и црквене моћи.

Пут којим је владар пролазио посипан је цвећем и венцима зеленог лишћа. У духу хришћанског учења симболика »мирисног тепиха« може да се тумачи у контексту Христовог дочека пред Јерусалимом, где су га деца и жене посипали палимим гранчицама и цвећем. Тај обичај је присутан и у владарским свечаностима западноевропских земаља као опште место дворског церемонијала. Обичај да се краљ провезе улицама града такође води порекло из ренесансне традиције античких корена, која је везана за посете владара градовима након победа и ратних похода.¹¹⁴

Осим тргова и улица, пристаништа су у 19. веку била важна места друштвеног и економског живота града. Београдско Савско пристаниште представљало је централно место града, где се осећала »највећа живост и где су биле најмодерније зграде, трговинске канцеларије и велики магацини«. Тиме је оно добило посебну улогу у свечаностима и прославама, као тачка на којој су оне почињале или се на њој завршавале (сл. 6). У оба случаја то је била једна од кулминационих тачака прославе. С обзиром на то да се у 19. веку највећи број путовања обављао воденим путевима, посебну врсту церемонија представљали су дочеци и испраћаји владара или других важних личности. Београдско пристаниште било је једно од најважнијих места у граду, не само као главна тачка економског и трговачког живота већ и као важно место културних и политичких збивања. Улазна градска капија, некада смештена у непосредној близини пристаништа,¹¹⁵ украшавана је приликом важних свечаности, добијајући тако симболичну функцију *porta triumphalis*. У свим варошима у Србији које су лежале на рекама пристаништа су имала исту важност. Њихова улога дошла је до пуно изражаја током краљевог путовања, када се народ окупио и дуж обала река поздрављајући цвећем и заставама пролазак краљевског брода.

Утврђена маршрута кретања краљевске поворке говори у прилог прецизне организације ефемерног спектакла. У њему су истицана три кључна момента: дочек

владара и славље на улицама, служба у цркви и свечаност пред зградом у којој ће владар одсести, која је по правилу била најугледнија и најлепша грађевина у том месту (среска кућа, школа, владичански конак и сл.). У другој половини 19. века посебно долази до изражаја учешће државне управе у формирању и обликовању сеоских и градских средишта. Подизањем јавних грађевина државна управа је остваривала своје деловање.¹¹⁶ Иако веома скромне по својим архитектонским вредностима, у неразвијеној структури сеоских насеља ове грађевине су имале изузетну вредност. Својом функцијом и изгледом оне су утицале на стварање сеоских средишта, дајући им одређени архитектонски оквир. Пут свечаних процесција обично се поклапао са средиштем социјалног и економског живота града, који се подизањем ефемерних архитектонских кулиса претварао у »сцену« на којој се одвијала свечаност.¹¹⁷ У преображају града током ефемерног спектакла могу се уочити елементи позоришне уметности, чији је утицај на концепт свечаности неоспоран.

Тријумфалне капије су најчешће постављане на почетку и/или на крају пута процесције. Постављане су као самостални или прислоњени елементи. Њихова улога у програму спектакла најчешће је носила значење увода или кулминације догађаја. Од ренесансе употреба тријумфалног лука постаје све учесталија, јер он није посматран само као архитектонски већ и као функционални елемент у урбанистичком решењу града. Постављање лука на чело неке улице давало јој је посебну важност, док је улазак на трг кроз тријумфалну капију давао том простору важност главног градског трга.¹¹⁸ Приликом свечаног дочека краља Милана у српским варошима најчешће су подизане по четири тријумфалне капије, и то на свим странама и правцима из којих се могло ући у град.¹¹⁹

Стандардни део декорације капија представљали су транспаренти и пароле пропагандног карактера, који су обично изражавали патриотске ставове сличне онима у панегиричкој поезији. Да се, у том смислу, тријумфална капија може схватити као истакнуто место за изношење политичких ставова, сведоче догађаји у Ужицу где су капије послужиле опозицији да изрази своје патриотске ставове према Босни и Херцеговини. Поред натписа, капије су могле да садрже статуе, грбове, сликане представе, заставе, цветне украсе и слично. Избор тих елемената никад није био случајан и носио је адекватна симболичка значења.¹²⁰ Велики проблем за данашње истраживаче представља непостојање фотодокументације о изгледу ефемерних конструкција, јер су описи у новинама често недовољни за потпуну реконструкцију њиховог изгледа.¹²¹

Украси на фасадама градских здања најчешће су били у служби истицања националних атрибута и идеја

трајања, постојаности и континуитета државе и нације. Постављање државних застава на високим јарболима представља експлицитан пример потенцирања државне самосталности, док симболика цвећа и лишћа може да има дубља тумачења. Због своје декоративности, али још више због свог симболичког значења, бршљан је био неизоставан елемент декорације града. У многим амблематским зборницима његово значење је дефинисано у контексту заслужених похвала, славе и бесмртности.¹²² Посебно украшавани прозори на кућама и радњама део су прихваћене традиције, чије порекло можемо тражити у културном наслеђу Отоманског царства.¹²³

Део »сценографије« ефемерног спектакла представљале су пирамиде, подизане обично на раскршћима улица или испред важних јавних здања. У *Српским новинама* истиче се да је у Шапцу пирамида била предмет посебног осветљења, док је у Нишу било постављено више њих: једна у самом центру града и две уз главну

тријумфалну капију. Прва од нишких пирамида била је украшена портретима чланова владарске породице, што је допуњавало њено значење везано за идеје величајности и глорификације владарске личности. Писани текст (*subscriptio*) у том случају могао би да се схвати као пратећи елемент ликовног приказа, што је пирамиди давало амблематско значење.¹²⁴ Честа примена пирамиде од 18. века била је последица неокласицистичког схватања ове форме. Употреба тог елемента у Србији приметна је још од организовања првих јавних свечаности у 19. веку. Најчешће је подизана у част истакнутих појединаца. Њено примарно значење славе (амблем *Gloria de' Principi*)¹²⁵ и меморије¹²⁶ обезбедило је примену пирамиде као форме у којој су обликоване барокне и неокласицистичке гробнице.¹²⁷

Две мање пирамиде у Нишу биле су израђене од пушака и другог оружја, што је мењало њихово примарно симболичко значење. Милитантни трофеји су првен-

Сл. 6. Изглед београдској кристалицији из 1884

ствено атрибуту војника, али су, ширим тумачењем, употребљавани као амблем *Amor Patriae* и симболи победе.¹²⁸ Пирамиде су најчешће постављане испред касарни или на истакнутим местима раскршћа улица и тргова. Постављање пирамиде уз главну тријумфалну капију у Нишу требало је да истакне заслуге краља Милана за ослобођење града, чиме би се њихово значење могло тумачити најпре у контексту симбола победе.

Балкони, трибине, павиљони, шатори и сличне ефемерне конструкције подизане су као места са којих је владар посматрао свечаност и обраћао се окупљеном народу. Њихово порекло се, с једне стране, може тражити у хришћанској традицији крунисања владара.¹²⁹ Важност која је придавана месту намењеном владару проистицала је из значења владарске функције у православном свету. Његово издвајање помоћу архитектонских елемената истиче идеју да је владар »узвишенији од других државних чланова« и »најспособнији, најузвишенији и најмоћнији посредник између њих«.¹³⁰ С друге стране, ефемерне конструкције класицистичких форми имају додирне тачке и са старијом европском праксом, заступљеном нарочито у дворском церемонијалу средњоевропских земаља.

С обзиром на то да су ефемерни елементи углавном лаке конструкције са пуно отвора и комуникација са спољашњим простором, може се закључити да је издвајање владарске личности само симболично, односно да се физички тежи брисању граница између њега и поданика. Прожимањем простора у којем стоји владар и онога у којем је народ остварује се принцип јединства, који има наглашену реторичку функцију, познату и популарну још из барокне епохе. Балкони и трибине су најчешће постављани уз зграде у којима је краљ Милан одседао током пута, а њихова улога у ефемерном спектаклу била је везана за његов јавни део, чији је главни актер био народ.

Садржаје ефемерних конструкција одређивала је, у највећој мери, савремена политичка митологија, која се није ослањала на општа места европских пропагандних програма, већ је била директно одређена националном историјом. У складу са идејама романтичарског историзма, позивање на догађаје из прошлости било је неизоставан елемент владарске идеологије засноване на идеји континуитета. У том контексту краљев одлазак у Студеницу био је најексплицитнији израз династичке митологије Обреновића, док је идеја о краљевом крунисању у Жичи била конкретан израз жеље за понављањем средњовековних крунидбених обичаја. Циљ овог »повнављања« јесте да се свака промена потврди на основу ранијих примера, онако како су они већ изражени у историји.¹³¹ Политизација културног наслеђа кроз очување сећања на златно доба нације водила је ка идентифика-

цији свете територије као места историјског колективног спасења.¹³²

Национални симболи, народне заставе, химне и игре представљају најтрајније постулате националног идентитета и изражавају идеје и поруке везане за националну традицију.¹³³ Значај ових емоционално и симболички набијених знакова лежао је, пре свега, у њиховој универзалности. Национална застава, химна и грб три су елемента којима држава промовише свој идентитет и суверенитет.¹³⁴ Политички и историјски симболи основно су средство комуникације у светковинама, обраћајући се, пре свега, емоцијама појединца или друштва у целини. Учествовањем у игрању народних игара владар исказује своју припадност народу и приврженост његовој традицији.

У својим контактима с народом краљ Милан се најчешће појављивао у генералској униформи.¹³⁵ У другој половини 19. века војна униформа је била саставни део званичне владарске одеће на многим европским дворцима, посебно на пруском и руском двору. На српски двор увео ју је кнез Михаило, што је прихватио и краљ Милан. Њено значење није било везано за истицање владара као врховног заповедника војске, већ је требало да симболички изрази моћ и снагу државе.¹³⁶ У духу неокласицистичких схватања, потенцирање физичке лепоте – што се може уочити на многим званичним портретима краља Милана насталим у то време – изражава врлине моралности и снаге владара.

ЗАКЉУЧАК

О значају ефемерног спектакла, као важног средства у уобличавању политичког и културног живота у 19. веку, сведочи велики број сачуваних извештаја, говора, планова и фотографија. Пораст броја јавних свечаности током новог века потврђује њихову функционалност у преношењу политичких порука и прослављању државе и владара.¹³⁷

Изношење династичко-политичких идеја био је главни циљ ефемерног спектакла од самих почетака његове примене у ослобођеној Србији. Визуелизацијом политичких идеја, као *manifestazione visiva di un manifesto politico*,¹³⁸ уобличавана је комуникација између државе и народа. Пропагирање владара и династије истовремено говори о обновљеном угледу институције владара у Србији, чију кулминацију представља проглашење краљевине.

Концепт ефемерног спектакла поводом проглашења Краљевине Србије био је одређен политичким околностима у земљи почетком осамдесетих година 19. века. У складу са православном црквеном праксом, уместо једнодневне свечаности организовано је тродневно славље у престоници. Садржај и форму свечаности одређивала је

Сл. 7. Изглед Двора краља Милана из 1882, цртеж Сјојана Тијелбаха

поред политичке ситуације и традиција, коју су карактерисали, с једне стране, још увек присутно турско наслеђе, а с друге – црквена православна традиција и европски културни модел.¹³⁹ Постојање три различита културолошка модела давало је специфичан печат ефемерном спектаклу као политичко-културној активности. Одјек турске традиције видљив је у начину украшавања и осветљавања радњи и приватних кућа. Српско-православни елемент дошао је до изражаја у црквеном обреду у Саборној цркви, док је европска традиција била уткана у општи концепт свечаности инсистирањем на главним топографским тачкама града, али и у формама и украсима ефемерних конструкција и архитектонских кулиса, које су директно преузимане из раније европске праксе.¹⁴⁰

Са политичког аспекта посматрано, могло би се рећи да је циљ ефемерног спектакла поводом прогласа краљевине био остварен. Све политичке странке услагасиле су се у његовом прихватању, а партијске борбе на српској политичкој сцени за неко време су престале. Добром пријему политичког чина допринело је и краљево путовање, које је постало неизоставан део крунидбених свечаности српских владара. Употребом старе грађе, чији је садржај најчешће акумулиран у националној историји, стваране су традиције новог типа, које треба да служе за сасвим нове сврхе. Успостављање континуитета са одговарајућом историјском прошлошћу понекад је водило до свесног »измишљања традиције« на основу позајмљивања из богатог наслеђа прошлости.¹⁴¹ У том смислу, идеје о крунисању краља Милана одговарале су савременим схватањима историје тога чина.

Ефемерне свечаности организоване у част проглашења краљевине у Србији представљају ефектан пример учвршћивања доминације владајуће елите путем државних прослава. Делотворност уметности у служби политичке пропаганде, која је овим примером потврђена, показује да је једна од главних функција ефемерне уметности било успостављање комуникације на релацији држава–народ кроз визуелно преношење политичких идеја и програма.

НАПОМЕНЕ:

1] Текст представља допуњену и за штампу прерађену верзију дипломског рада »Ефемерни спектакл – јавне свечаности и владарска пропаганда: Проглашење краљевине Србије и пут краља Милана 1882. године«, одбрањеног на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 2003, код професора Мирослава Тимотијевића и Ненада Макуљевића.

2] О ефемерном спектаклу код Срба у 18. и 19. веку: М. Тимотијевић, *Визијација манастира Шишатоваца у 18. веку, прилози истраживању ефемерног спектакла*, Манастир Шишатавац, Зборник радова научног скупа, Београд 1989, 341–366; Исти, *Ефемерни спектакл за време кнеза Милоша и Михаила Обреновића*, Перистил 31–32, Загреб 1988/89, 305–312.

3] О улози јавних свечаности у легитимизацији државног поретка: Ј. Ђорђевић, *Политичке свечаности и ритуали*, Београд 1997, 135–142.

4] О утицају митова и историјских сећања на формирање националног идентитета и легитимизацију друштвеног поретка: А. Д. Смит, *Национални идентитети*, Београд 1998, 21–36.

5] М. Тимотијевић, *Ефемерни спектакл за време кнеза Милоша и Михаила Обреновића*, 305–306, 310.

6] Од 1880. могуће је пратити формирање страначких удружења и појаву њихових гласила. Међу првима покренуто је *Видело* (гласило Напредњачке странке), потом *Самоуправа* (орган Радикалне странке), *Српска независност* (Либерална странка) и други. Ставови који су изношени у штампи били су највећим делом условљени политичком оријентацијом и позицијом странака. *Српске новине* су биле једине званичне новине у тадашњој Србији. Објективност њиховог извештавања, као и у случају *Видела*, које је износило ставове веома блиске Двору и влади, треба узимати с резервом. *Српске новине* су доносиле детаљне извештаје о припремама и извођењу програма свечаности поводом проглашења краљевине, у њима су објављиване све званичне одлуке и акти владе.

7] *Дневник Милана Ђ. Милићевића*, година 1881–1883, књ. 9, Архив САНУ, Историјска збирка, сигн. бр. 9327.

8] Коста Н. Христић, *Закиси старој Београђанина*, Београд 1983.

9] *Мемоари Николе Крстића*, година 1881–1882, Архив САНУ, Историјска збирка, сигн. бр. 7204.

10] *Мемоари Вукашина Пејровића*, година 1882, књ. 3, Архив САНУ, Историјска збирка, сигн. бр. 7247/3.

- 11] Феликс Каниц, *Србија, земља и сџановништво, од римској доба до краја 19. века*, књ. 1 и 2, Београд 1987.
- 12] Владимир Јовановић, *Усјомене*, приредио Василије Крестић, Београд 1988.
- 13] О развијању ове праксе у ослобођеној Србији: Н. Макуљевић, *Ефемерни сјеќтакл у мултикултуралном Београду: Повраќаќ Вучића и Пејронијевића у Србију*, Београд у делима европских путописаца, Београд 2003, 169–185.
- 14] Прва озбиљнија мисао о проглашењу Кнежевине Србије краљевином била је у време стицања пунолетства кнеза Милана 1872. Уп.: Р. Љушић, *Исјорија српске државности*, књига 2, Нови Сад, 2001, 138–151.
- 15] Српска војска прогласила је кнеза Милана Обреновића за краља, што су велике силе оцениле као сметњу закључивању српско-турског мира. Свечани чин проглашења обављен је у делиградској походној цркви, добијеној из Русије, уз Божију службу коју је обавило преко педесет војних свештеника. Војска је положила заклетву верности краљу, краљици и краљевићу, подигнуте су тријумфалне капије украшене патриотским паролама за дочек Његовог величанства краља. У историји је овај чин с подсмехом називан »Краљевина код Бобовишта«. Српска влада је одустала од ове намере првенствено због противљења Аустрије, која је у овом чину видела могућност утицаја на њене поданике српске народности, али и Русије, којој није ишло у прилог да погоршава односе са Аустријом. Уп.: Р. Љушић, *нав. дело*, 184–186.
- 16] Цела Европа била је спремна да призна Србији право уздицања на виши државни ранг, али је и овог пута Аустрија била резервисана о том питању.
- 17] Овај уговор је био у вези са тзв. Тројецарским савезом, који је закључен 18. јуна 1881. између Русије, Аустро-Угарске и Немачке, и којим је Русија признала Аустрији право да анектира Босну и Херцеговину. То је био још један покушај поделе интересних сфера на Балкану између Аустро-Угарске и Русије. У таквим околностима, Србија као тек формирана држава, морала је тражити ослонац код једне од великих сила, а избор је пао на Аустрију. Уп.: Љ. П. Ристић, *Краљеви у Краљеву (1882–1889–1904)*, Рудо Поље – Карановац – Краљево, Београд – Краљево 2000, 233–238; Ж. Живановић, *Полијичка исјорија Србије у другој њоловини деветнаестог века, Од њројласа независности до абдикације краља Милана 1878–1889*, књ. II, Београд 1924, 179–183; С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II, 58–66.
- 18] О догађајима везаним за склапање Тајне конвенције: Г. Јакшић, *Из новије српске исјорије, Абдикација краља Милана и друје расјраве*, Београд 1953, 70–161.
- 19] Као повод за смену и протеривање митрополита Михаила искоришћено је његово противљење закону о таксама. О односу кнеза Милана и митрополита Михаила: С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II, 96–104; о закону о таксама: *Исјо*, 97; Ж. Живановић, *нав. дело*, 183–186.
- 20] И поред противљења министра финансија Чедо Мијатовића и министра грађевина Јеврема Гудовића, уговор је склопљен под притиском кнеза Милана у јануару 1881. Опозиција је критиковала услове под којима је уговор склопљен. Аферу су више наговестили него разоткрили посланици Радикалне странке Рајко Тајсић и Светомир Николајевић. Итересовање публице за скупштински претрес Бонтуовог уговора било је веома велико. Ипак, скупштинском већином уговор је усвојен, али противљења и протести нису престали. Јавно се говорило о подмићивању Љубомира Кљајевића, тадашњег председника скупштинског одбора за оцењивање Бонтуовог уговора, председника владе Милана Пироћанца, па чак и самог кнеза Милана.
- 21] Иако је имала довољно разлога да се противи приближавању Србије и Аустрије, Русија је одмах исказала позитивно мишљење о овом чину. Поједини европски листови изнели су критичније ставове о догађају, али не у погледу чина, већ начина и тренутка у којем је он реализован. По мишљењу многих савременика, један тако важан чин није смео да буде параван за прикривање владиних неуспеха. Уп.: *Восјокъ, њазета њолийическая и лићератјурная*, Москва, 20. април 1882, No. 181.
- 22] Закон којим се Књажество Србија проглашава за Краљевину од 22. фебруара 1882, *Зборник закона и уредби у Краљевини Србији*, књ. 37, Београд 1882.
- 23] АС, Фонд Министарства просвете и црквених дела, Одељење просветно, година 1882, F V, 457; Ж. Живановић, *нав. дело*, 198–200.
- 24] Цитат према: Н. Богуновић, *Усјон Србије од Првој српској усјанка до Првој светјској рајиа*, Београд 2002, 107–108.
- 25] *Дневник Милана Ђ. Милићевића*, 22. фебруар 1882; Ж. Живановић, *нав. дело*, 198.
- 26] С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II, 143–144.
- 27] Ф. Каниц, *Србија, земља и сџановништво*, II, 58–59.
- 28] На основу сачуваних описа свечаности организоване поводом повратка кнезова Милоша и Михаила у Србију познато је да су приликом осветљавања града постављане мешине са катраном на раскршћима централних улица. Ове мешине су стварале пламене млазеве са густим димом. Уп.: К. Н. Христић, *нав. дело*, 63.
- 29] У говору председника општине Живка Карабиберовића доминирала је идеја о Београду као новој краљевској престоници, који је поређен са »славним именима Приштине, Призрена и Крушевца« (Видело, 23. фебруар 1882).
- 30] Због измена у тексту, нарочито у другој и четвртој строфи, химна је уместо »народна« добила епитет »краљевска«. Химна је оригинално компонована 1872. за позоришну представу *Маркова сабља*, а 1882. постала је државна химна под насловом *Боже њравде*. У *Србадији* су (март 1882, год. II, св. III) објављене речи и нотни текст нове Краљевске химне. Аутор текста је Јован Ђорђевић, а музике Даворин Јенко. О постојању две верзије химне: Р. Љушић, *нав. дело*, 191–192.
- 31] Краљ Милан је најпре примио грофа Каванхилера, посланика Аустро-Угарске.
- 32] *Дневник Милана Ђ. Милићевића*, 28. фебруар 1882.
- 33] Кнез Милан је до 1878. на свим званичним документима титулиран са »Његова Светлост«, после 1878. са »Његово Величанство«, а након проглашења краљевине 1882. са »Његово Величанство«.
- 34] Видело, 23. фебруар 1882.
- 35] Увођење у владарско достојанство се најчешће вршило избором и проглашењем, а потом миропозањем и крунисањем. Све до доношења устава, у којем је један део био посвећен вла-

дару и начину ступања на престо, тај чин се у Србији обављао сходно средњовековним обичајима. Кнез Михаило је био први српски владар на само »по вољи народној« већ и »по милости Божијој«, чиме се овај чин највише примакао средњовековним нормама. Краљ Милан, а потом и краљ Александар, угледали су се у том погледу на свог претходника. Међутим, ниједан од владара из династије Обреновић није био званично крунисан крунидбеним обредом, а само се краљ Милан заносио том идејом. Он је од цара Фрање Јосипа тражио круну која је чувана у Бечу, а за коју се погрешно веровало да је припадала краљу Милутину. Пошто његов захтев није одобрен, он је одустао од своје намере. Једини крунисани владар у нашој нововековној историји јесте краљ Петар I. Уп.: Р. Љушић, *Обреновићи, Династија Обреновић – Из заоставишћине*, каталог изложбе, Београд 1996

36] Благодарене је завршено подсећањем на поздраве којима је Христ био праћен приликом свог уласка у Јерусалим.

37] Видело, 26. фебруар 1882.

38] Исто. У новинском чланку стоји да је на сваком од наведених места »испечено по 10–12 прасади и телади и попијено по 20 акова вина ...«.

39] Војска је полагала заклетву увек пред црквом и под заставом. Сви чиновници су били обавезни да по закону и уставу поново положе заклетву, којом су се обавезивали на верност краљу и савесно обављање дужности у складу са законом: АС, Фонд Министарства просвете и црквених дела, Одељење просветно, година 1882, XXXVI/5, 10, 11.

40] Видело, 26. фебруар и 6. март 1882.

41] Српске илустроване новине, 15. март 1882, бр. 17, год. II.

42] Поздрави Јосифа Панчића у име Српског ученог друштва, Ђуре Даничића, као и адресе готово свих општина у Србији објављени су у дневној штампи: Видело, 26. март 1882.

43] Видело, 26. март 1882.

44] Народно коло повели су краљ и краљица са представницима владе и опозиције.

45] Председник владе Милан Пироћанац одликован је орденом *Белој орла* друге класе, док су остали министри добили ордене треће класе. Овим орденом краљ Милан је одликовао и многе стране суверене као, на пример, владаре Аустрије, Немачке, Русије, Енглеске, Француске, Италије, Грчке, Белгије и Бугарске. Турски султан одликован је *Таковским крстом*. Сви владари су захвалили српском краљу на пажњи и похвалили лепоту ордена: АС, МИД-ПО, 1883, О/3, д. V, ф. V, Н/1; д. IV, ф. V, према: Р. Љушић, *Историја српске државности*, 189–190; Ф. Каниц, *Србија, земља и сјановништво*, II, 59. Установљавање нових ордена било је прописано Законом о орденима и медаљама од 23. јануара 1883, којим је био замењен Закон о одличјима из 1878, *Зборник закона и уредби*, књ. 38, 1882; Ф. Каниц, *нав. дело*, II, 59.

46] У *Србадији* су (март 1882, год. II, св. III) објављене четири песме: *Круна*, М. Ђорђевића Панчевца; *Домовини*, Владимира М. Јовановића; *Живео Краљ*, Петра Петровића и *Краљевска круна* – аутора који се потписао као Љубинко.

47] Појам светковина, према Речнику Матице српске, у савременом језику означава не само »празник« већ и његово прослављање,

као време које је квалитативно другачије у односу на свакодневицу (према: С. Бојанин, *Средњовековна светковина између приватној и јавној*, Приватни живот у српским земљама средњег века, приредиле С. Марјановић-Душанић и Д. Поповић, Београд 2004, 246–279).

48] М. Fagiolo, *L'Effimero di Stato. Strutture e archetipi di una città d'illusione*, La città effimera e l'universo artificiale del giardino, La Firenze dei Medici e l'Italia del '500, Roma 1980 (16).

49] Представа свечаности ступања кнеза Милана на власт 1872. забележена је литографијом, чији је аутор Карољ Поп Сатмари (Károly Popp Szathmáry), која се чува у Музеју града Београда (инв. бр. П/3895). Цртеж-предложак за ову литографију, без сигнатуре, чува се у Народног музеју у Београду (С 1457, F-30, 5). У каталогу Народног музеја *Цртежи XIX века у Србији*, Београд 1992, овај цртеж је грешком датиран у 1882. годину.

50] М. Fagiolo, *L'Effimero di Stato. Strutture e archetipi di una città d'illusione*, 15–17; А. М. Testaverde, *Feste Medicee: la visita, le nozze e il trionfo*, 69–74, 91–97, La città effimera e l'universo artificiale del giardino, La Firenze dei Medici e l'Italia del '500, Roma 1980.

51] Структура града, организованог око централног трга, нарочито је дошла до изражаја у ренесансној епохи, када се урбанистичким плановима почела придавати све већа пажња. Значење трга и његова улога још више су наглашени током 19. века, у којем јавне свечаности доживљавају свој врхунац: М. Fagiolo, *Ibid.*

52] С. Московиси, *Доба њомиле*, Београд 1997, 238–239.

53] G. Conti, *L'incoronazione di Carlo V a Bologna*, La città effimera e l'universo artificiale del giardino, La Firenze dei Medici e l'Italia del '500, Roma 1980 (38–46).

54] Уз појам *ћразник*, којим је означаван нерадан дан, *ћржасиво* је означавало прекид обављања свакодневних послова и јавно окупљање људи (према: С. Бојанин, *Средњовековна светковина између приватној и јавној*, 248).

55] Ф. Каниц, *нав. дело*, 56–58.

56] М. Тимођијевић, *Мити о националном хероју сјасишћелу и ѡдизање сјоменика кнезу Михаилу М. Обреновићу III*, Наслеђе 4, Београд 2002, 45–78.

57] С. Бојанин, *Средњовековна светковина између приватној и јавној*, 254.

58] С. Дечанац, *Владалац и народ*, Београд 1897, 5–6.

59] О идеји успостављања јединствене воље: Р. Жирарде, *Полиитички митови и митологије*, Београд 2000, 161–166. О интегративној функцији јавних свечаности: Ј. Ђорђевић, *нав. дело*, 113–117.

60] Епископ Никанор, *Обред крунисања царева и краљева*, Весник Српске цркве, год. VIII, 1897, 482; Ј. Ђорђевић, *нав. дело*, 59–60.

61] Миропомазане и примање »печата дара Духа Светога« био је обавезан духовни чин пред ступање свих нововековних српских владара на престо. С обзиром на то да ниједан владар из династије Обреновић није званично крунисан, миропомазану је придавана велика важност, нарочито у случају два последња представника ове владарске лозе: кнез Милан је примио свето миро у Саборној цркви у Београду 5. јула 1868, а краљ Александар 2. јула 1889 (С. Дечанац, *нав. дело*, 196–225).

- 62] О политичком значењу црквеног чина: Н. Макуљевић, *Ефемерни спектакл у мултикултуралном Београду: Повраћак Вучића и Пејронијевића у Србију*, 177–178.
- 63] *Исцо*.
- 64] С. Дечанац, *нав. дело*, 164–167; Епископ Никанор, *нав. текст*, 502–503.
- 65] С. Бојанин, *Средњовековна светиљковина између приватној и јавној*, 254.
- 66] О симболици улазних врата: М. Тимотијевић, *Визијација манастира Шишајовца у XVIII веку*, 362–363.
- 67] У обраћању верницима приликом службе у синагоги уочава се лојалност Јевреја према власти и династији, кроз истицање заслуга Обреновића за просперитет Србије: *Ви браћо, српски грађани јеврејске вероисповести, пошто сине делили са османским члановима српског народа благодети најрејка. Ви који сине у свакој прилици осетили љубав славној дома Обреновића... ви ћете у највећем стињу осетили срећу догађаја који данас славимо...* (Видело, 24. фебруар 1882). За јеврејски народ у Србији учвршћивање државе имало је значење новог, бољег почетка. О јеврејском питању у Србији, нарочито у време антисемитског покрета у Европи: Л. Костић, *О јолицици, о уметности*, књ. II, 1881–1883, приредио Младен Лесковац, Нови Сад 1990, 121–124.
- 68] Вишеслојност симболике светлости обезбедила јој је истакнуто место у програму ефемерног спектакла владарских свечаности. Осим града била су осветљена и околна брда, што је носило одређено симболично значење. За многе ондашње путнике, који би пловећи Дунавом стизали у Београд, посебну импресију изазивао је сусрет са Авалом: *Ускоро се на јужном видуку појављује дворха кућа, а за њом дуј ланац њавих брејова. То је Авала над Београдом, као неки светиљоник српског кнежества...* (*Зборник Константина Јиречка I*, уредио Михаило Динић, Београд 1959, 21–22).
- 69] Призивање минулог и сећање на неко »златно доба« почива на суштинској супротности пређашњег и садашњег, прошлог и постојећег. У основи формулације владарске митологије стоји супротстављена слика садашњости и апсолута прошлости, Р. Жирарде, *нав. дело*, 54–55, 111–121.
- 70] О идеји »Златног Доба«: Р. Жирарде, *нав. дело*, 111–159. О примени теме »златног доба« на садржаје ефемерних архитектонских конструкција: V. Cazzato, *Le feste per Carlo V in Italia. Gli ingressi trionfali in tre centri minori del sud (1535–36)*, La città effimera e l'universo artificiale del giardino, La Firenze dei Medici e l'Italia del '500, Roma 1980 (27–28). О националистичком коришћењу историје и идеји повратка у златно доба: А. Д. Смит, *нав. дело*, 101–110.
- 71] М. Тимотијевић, *Мити о националном хероју сјасићељу и појизање сјоменика кнезу Михаилу М. Обреновићу III*, 66.
- 72] О настанку националних појмова и симбола: А. Д. Смит, *нав. дело*, 135–155.
- 73] О улози спаситеља: Р. Жирарде, *нав. дело*, 71–109.
- 74] Србадија, март 1882, год. II, св. III.
- 75] Ј. Ђорђевић, *нав. дело*, 20–26.
- 76] Видело, 21. март 1882.
- 77] Србадија, март 1882, год. II, св. III.
- 78] Одликовање заслужних личности обављено је накнадно, тек након једанаест месеци, када је 23. јануара 1883. донет нови Закон о орденима и медаљама.
- 79] Орден чини двоглави орао спуштених крила и опуштених канци, на чијим прсима је штит од црвеног емаља, оивичен златом, са белим крстом и четири златна оцила. На главама орла, који је био израђен од злата или сребра, стоје две краљевске круне, повезане плавом траком, чији се крајеви завршавају код орлових глава. На полеђини ордена је идентичан штит са златним иницијалима М. I. и краљевском круном. На супротној страни плаве траке је ћирилични натпис: *22. фебруара 1882*. Орден је имао пет редова и тачно прописан број особа које су га у Србији носиле. На орденима петог реда орао је сребрни, док је код осталих златан или емајлиран. Од ранга ордена зависила је и његова величина. Орден *Белој орла* носили су и сви чланови владарског дома. По *Закону о орденима и медаљама*, од 23. јануара 1883, краљ се сматра »поглаварем свију земаљских ордена«, па их као такав и носи.
- 80] *Закон о орденима и медаљама*, од 23. јануара 1883; С. Дечанац, *нав. дело*, 204.
- 81] Двоглави бели орао са полуотвореним крилима постављен је на врху медаље, на месту где се спајају гране лоровог венца. Обе главе орла додирују краљевску круну. Право да носе медаљу имали су само краљ и представници Народне скупштине, као и сви министри од 22. фебруара 1882 (*Указ о облику и ношењу краљевских ордена од 16. фебруара 1883*, чл. IV, *Зборник закона и уредби у Краљевини Србији*, књ. 38).
- 82] Из говора Јована Ђорђевића приликом отварања Народног позоришта 1868 (према: Н. Богуновић, *нав. дело*, 92).
- 83] О томе сведочи приход од улазница које су продате те вечери, а који је био готово двоструко већи од уобичајеног, као и то да је учешће многих друштава и појединаца било добротворно (на основу документације Музеја позоришне уметности).
- 84] С. Дечанац, *нав. дело*, 2–4.
- 85] С. Московиси, *нав. дело*, 170–171.
- 86] Бавећи се тумачењем улоге и значења српске народне песме, Лаза Костић каже следеће: *... Јамачни се појола краљевине српске даље чуо, ал' њесма се чула даље...* (Л. Костић, *нав. дело*, 7).
- 87] Закон о грбу Краљевине Србије, од 20. јуна 1882.
- 88] Р. Љушић, *нав. дело*, 191–192.
- 89] Формулисање националног програма увек је био важан задатак сваке владе. Окосница програма постајао је онај догађај који се везује за почетак независности и државности једне земље и народа. У националном програму Обреновића прослава Цвети имала је истакнуто место, не само за народ већ и за владара. О томе сведочи раскошна прослава педесетогодишњице Другог српског устанка 1865. У *Дневнику Милана Ђ. Милићевића* (запис од 10. марта 1882) стоји податак да краљ Милан није био присталица идеје о замени празника Цвети новим државним празником.
- 90] Коста Н. Христић, *нав. дело*, 150. Указом о светковини Краљевине Србије од 6. фебруара 1883. наређује се прослава 22. фебруара као државне и народне светковине у Краљевини Србији. Тиме је замењен Указ од 10. августа 1878. о светковању »20. јуна«.

- 91] Љ. П. Ристић, *нав. њекстї*.
- 92] Слободан Јовановић је цео догађај назвао »пут око Србије за месец дана«, С. Јовановић, *нав. дело*, 146.
- 93] Краља је испратио официрски кор и свечано одевена пешачка чета са заставама и војном музиком. Међу присутним страним дипломатама Аустрије, Француске, Немачке и Италије био је и представник Русије Персијани, и поред прилично затегнутих односа са краљем Миланом: *Дневник Милана Ђ. Милићевића*, 8. април 1882.
- 94] Аутор описа шабачке свечаности у *Српским новинама* истакао је да је »Шабач у томе претекао Београд« и да се »оволики силан свет још никад није слегао Шапцу, а овако срдачног дочека још човек видео није«.
- 95] На самом уласку у град постављена је тријумфална капија с натписом : »Верни Обреновчани свом првом краљу узвикују – Добро нам дошао!« (Српске новине, 14. април 1882, бр. 82, год. L).
- 96] Аустро-Угарска је планирала да у Ужице пошаље генерала Давида, који је командовао у Вишеграду. Деловање опозиције испољило се у натписима на капијама подигнутим за дочек краља. На западној капији, окренутој према Босни, писало је: *Херцеговац срце сїеже, заклейвом се њеби веже! и Овуда је њуї за Босну*, док је на капији са источне стране стајало: *Босна и Херцеговина и Сїара Србија мора биїи наша!* Долазак аустријског генерала у Ужице праћен је отвореним незадовољством, због чега је краљ одлучио да генерала прими у Пожеги. С обзиром на обавезе које је Тајна конвенција предвиђала према Аустрији у погледу Босне, краљ Милан није могао да прихвати да тријумфално прође кроз капије с таквим паролома.
- 97] Кнез Милош је, следећи средњовековну владарску традицију, у тадашњим условима био велики ктитор. Поуздано се зна да је он обновио већи број старих цркава, међу којима Каленић, Драчу, Пустињу, Раковицу и Враћевшницу, а подигао је храмове у Рипњу, Сирогојну, Сибници и другим местима. Цркву у Добрињи кнез Милош је подигао 1822. на месту раније цркве дрвнаре (према: С. Петковић, *Црква св. ай. Пейра и Павла*, Старине Горње Добриње родног места књаза Милоша Обреновића, Добриња – Београд 2001, 53–62).
- 98] О изгледу иконостаса: Н. Макуљевић, *Црквено сликарство и градињелство у Краљевини Србији*, рукопис магистарског рада у штампи, Београд 1995, 19. Иконостас је решен у виду обојене дрвене преграде, која подражава мермер. На њеној великој површини издвајају се мале и неупадљиве иконе, од којих посебну пажњу привлаче четири престоне иконе св. Николе, Богородице са Христом, Исуса Христа и св. Јована. Ипак, насупротив величини, уметничка вредност ових икона знатно је већа. Данас не постоје поуздани подаци о аутору сликарства олтарске преграде. Претпоставља се да би то могао бити неко од сликара из круга Стеве Тодоровића, највероватније Живко Југовић или Лазар Крцалић (према: С. Петковић, *нав. њекстї*, 60).
- 99] Убрзо пошто је храм саграђен, највероватније између 1823. и 1826. пренети су земни остаци Милошевог оца Теодора у црквену порту, уз сам олтар цркве (према: С. Петковић, *нав. њекстї*, 55).
- 100] Краљ је одсео у школи, задужбини кнезова Милоша и Михаила.
- 101] Српске новине, 5. мај 1882, бр. 99, год. L.
- 102] Видело, 24. март 1882.
- 103] Не постоје поуздани докази да су та врата заиста била отворена.
- 104] Ф. Каниц, *Србија, земља и сїановнишїво*, II, 14; Ј. Вујић, *Пушешесївије њо Србији*, Београд 1901, 181–190.
- 105] Становници Карановца су тражили од Краља да град »зато што му је име турско другачије назове«, што је краљ прихватио наредивши да се »у спомен Нашег доласка у њихову варош Карановац назове Краљево«.
- 106] Српске новине, 5. мај 1882, бр. 99, год. L.
- 107] Због обнове пута дуж Ибра краљ је уживао велике симпатије народа тог краја.
- 108] О лепоти предела у којем је смештен манастир Каниц пише: *Насуїрої осїалим срїским манасїирима, веїином скривеним у шумовиїим њланинским кланцима, Жича лежи окружена њиїо-мим селима и њлодним њољима ... усред њросїране зелене равнице...* (Ф. Каниц, *Србија, земља и сїановнишїво*, II, 12–13).
- 109] Прва систематска истраживања тог типа код нас спровели су Валтровић и Милутиновић управо на овом манастиру.
- 110] Видело, 30. април 1882.
- 111] Видело, 12. мај 1882.
- 112] Свечани улазак у град био је саставни део готово свих јавних свечаности у Београду током 19. века, јер су оне углавном биле организоване поводом дочека и испраћаја владара или неких других важних личности и гостију.
- 113] Ј. Ђорђевић, *нав. дело*, 87–89.
- 114] О посетама и свечаном уласку владара у град: А. М. Testaverde, *нав. њекстї*, 69–74. Аутор описа у новинама упоредио је вођњу краљевског пара у колима улицама Шапца са »правим тријумфалним походом«, Видело, 11. април 1882.
- 115] Варош капија је, заједно с још неким здањима у Београду, демолирана 1862, као израз супротстављања турским властима.
- 116] Посредством друштвене управе дошло је до појачане изградње по српским селима током друге половине 19. века. Поред среских и општинских кућа, судница, апсана, поштанских зграда, посебно место у архитектури српских села имале су три јавне грађевине – школа, црква и механа, које су, окупљене на једном простору, представљале почетак формирања центра насеља. (Уп.: Н. П. Максимовић, *Сїоменички значај ценїира – шор, варошица*, Старине Горње Добриње родног места књаза Милоша Обреновића, Добриња – Београд 2001, 33–52.)
- 117] Циљ свечаности је да донесе ред и хармонију, а њена деловност лежи у прецизној осмишљености. Она није спонтана, већ је производ система утврђених правила и обичаја. (Уп.: Ј. Ђорђевић, *нав. дело*, 173–177.)
- 118] М. Fagiolo, *нав. њекстї*, 15–17.
- 119] Из описа декорације у Шапцу, Ваљеву и Нишу, Видело, 30. април 1882; Српске новине, 20. април 1882.
- 120] О функцији политичких симбола и њиховој класификацији: Ј. Ђорђевић, *нав. дело*, 100–106.

- 121] Главна тријумфална капија у Нишу била је декорисана киповима и грбовима српских земаља, али не постоје подаци о којим фигурама и грбовима је реч.
- 122] Према: М. Тимотијевић, *Ефемерни сјекићакл за време владавине кнеза Милоша и Михаила Обреновића*, 307.
- 123] О турско-оријенталним елементима јавних свечаности у обновљеној српској држави: Н. Макуљевић, *Ефемерни сјекићакл у мултикултуралном Београду: Повраћац Вучића и Пејронијевића у Србију*, 176–177.
- 124] Према: Н. Макуљевић, *нав. дело*, 181.
- 125] Према: М. Тимотијевић, *нав. дело*, 307.
- 126] *Емблем и символ*, Москва 1995, према: Н. Макуљевић, *нав. дело*, 181.
- 127] Један од најрепрезентативнијих примера гробнице у пирамидалној форми јесте *Гробница Марије Кристијине у Августинској цркви у Бечу*, крај 18. века, аутор: Антонио Канова.
- 128] Према: М. Тимотијевић, *нав. дело*, 308.
- 129] Од 10. века обред крунисања владара све више се везивао за свету тајну миропомазања, док је световни карактер крунисања био сведен само на појављивање владара на балкону након обреда, чиме је функција тог истакнутог места постала још важнија. Уп.: Епископ Никанор, *Обред крунисања царева и краљева*, 500–506.
- 130] С. Дечанац, *нав. дело*, 2–4.
- 131] Е. Хобсбом, Т. Рејнцер, *Измишљање традиције*, Београд 2002, 20–25.
- 132] А. Д. Смит, *нав. дело*, 198–205.
- 133] О језику и идеологији националног идентитета: А. Д. Смит, *нав. дело*, 116–135.
- 134] Е. Хобсбом, Т. Рејнцер, *Измишљање традиције*, Београд 2002, 20–25.
- 135] С. Јовановић помиње да је краљ Милан остављао снажан утицај на народ »својом лепом мушком појавом и пратњом коњаника и гардиста«, С. Јовановић, *нав. дело*, 147.
- 136] М. Тимотијевић, *Мит о националном хероју сасијељу и њоизање сјоменика кнезу Михаилу М. Обреновићу III*, 59–60
- 137] А. М. Testaverde, *нав. текст*, 69.
- 138] М. Fagiolo, *нав. текст*, 11–13.
- 139] О преплитању три културолошка елемента у ефемерном спектаклу код Срба: Н. Макуљевић, *Ефемерни сјекићакл у мултикултуралном Београду: Повраћац Вучића и Пејронијевића у Србију*, 184.
- 140] Трудећи се да опонаша крунисане главе из Европе, краљ Милан је водио рачуна о престижу и утиску моћног суверена. То се испољило у концепцији прославе проглашења краљевине, али и пројекту Новог двора (сл. 7) из исте године, за који је ангажовао архитекту Александра Бугарског. Стил и лепотом ова грађевина није заостајала за дворovima у другим европским престоницама. За време његове владавине многе вароши у Србији добиле су важна здања, попут школа, административних надлештава и слично.
- 141] Е. Хобсбом, Т. Рејнцер, *нав. дело*, 5–25.

Summary: BILJANA MIŠIĆ

AN EPHEMERAL SPECTACLE: THE PROCLAMATION OF THE KINGDOM OF SERBIA IN 1882

The effectiveness of art as a medium for communicating political messages is evidenced by the festivities organized in Belgrade and other towns on the occasion of proclaiming the Kingdom of Serbia in 1882. They are indicative of the importance of this art genre in the context of the realization of a major political and historical act that meant the consolidation of the modern Serbian state.

In Serbia in the second half of the nineteenth century, the ruler's legitimacy derived from the cult of the medieval Nemanjić dynasty, but the cults of the contemporary Obrenović dynasty were being increasingly emphasized. In King Milan's royal ideology the cult of Stefan the First-Crowned played a prominent part, primarily for the practical reason of confirming the new Serbian king's legitimacy and proclaiming Serbia a kingdom.

Three important factors led to the decision to proclaim a kingdom: the gaining of independence in 1878, the proclamation of Romania as a kingdom in 1881, and the government's failure to make a contract for railway construction. The goal of the decision was to divert public attention from the political crisis in the country.

The form of ephemeral spectacle was determined most of all by the political situation in Serbia in the early 1880s. In keeping with the Orthodox church practice of several-day coronation festivities, the celebration of the proclamation of kingdom assumed a complex form. As the celebration in Belgrade lasted for three days, its concept may be divided into three segments. The first part of the celebration took place on the streets and squares, and may be interpreted in terms of the social and public function of the act. The second segment was the church ceremony, which emphasized the religious nature of the celebration and the dependence of the political act on Christian traditions. The political aspect of the event was underscored by the third segment, which took place at Court.

A component of the spectacle was the king's journey which in addition to a tour of larger Serbian towns included a visit to holy places, Studenica and Žiča. A thus conceived »royal journey« was to become an integral part of the coronation ceremony. It meant the institution of a »new«, or the restoration of the »old«, tradition of coronation in Orthodox monarchies.

The complexity of the ephemeral spectacle honouring the proclamation of the Serbian monarchy resulted from the visualization of political ideas through the unity of all art forms. In addition to the political situation, the form and content of ephemeral spectacle in Serbia in the second half of the nineteenth century was also determined by tradition, which comprised the Ottoman legacy on the one hand, and the Orthodox ecclesiastical tradition and the European cultural and artistic model, on the other. The presence of three different cultural models gave a distinctive flavour to ephemeral spectacle as a political and cultural activity.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. Portraits of King Milan and Queen Natalija of 1882, *Orao*, illustrated calendar for the year 1882
- Fig. 2. City plan with the procession route marked out
- Fig. 3. Historical scene on the Big Market in Belgrade on 10/22 August 1872, lithograph by Karol Pop Satmari
- Fig. 4. Big Market, *ca* 1859
- Fig. 5. King's Square in the late 19th century
- Fig. 6. Belgrade Port in 1884
- Fig. 7. King Milan's Palace in 1882, drawing by Stojan Titelbah